

STADSHOLMEN

ENSKEDE BY 1

Enskede gårdsväg 25

ENSKEDE GÅRD

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

HUVUDBYGGNADEN PÅ ENSKEDE GÅRD. T.H. SYNES TILLBYGGNADEN FRÅN 1873. FOTO J. MALMBERG.

Gården Enskede har en lång och händelserik historia. Namnet förekommer redan på medeltiden. Under 1800-talet var den med familjen Odelberg som ägare en av de mest inkomstbringande lantbruksegendomar i landet och betraktades som en mönstergård.

Huvudbyggnaden på Enskede gård är en av få byggnader som bevarats av de som byggdes under gårdens glansperiod. Den uppfördes 1803 och är i sitt utförande ett välbevarat exempel på en herrgård från denna tid och kan fortfarande berätta om levnadsförhållandena på ett storgods.

I början av 1900-talet såldes marken till Stockholms stad och huvudbyggnaden fick ge plats för andra verksamheter som har lämnat spår framför allt i interiören. Under 1940-talet var gården bland annat militärförläggning och senare förskola och fritidsgård.

Fastigheten Enskede by 1 är blåvärderad enligt Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Enskede gård ligger på en skogbevuxen och bergig höjdstreckning och är återstoden av en herrgårdsanläggning från 1800-talet. Gårdens ägor på 600 hektar inköptes av Stockholms stad 1904 och var ett av stadens första stora markförvärv utanför stadsgränsen. På ägorna anlades efter stadens köp både Stockholms första kommunala trädgårdsstad, Skogskyrkogården och Slakthusområdet. De bevarade byggnaderna är i dag indelade i två fastigheter som båda förvaltas av Stadsholmen: Enskede by 1 och Lekstugan 1.

Slakthusområdet började anläggas 1906 för att staden skulle kunna kontrollera köttanteringen. Anläggningen invigdes 1912 och här fanns till att börja med ett 20-tal byggnader som slakthus, stallar,

TORNURET PÅ TILLBYGGNADEN FRÅN 1873. FOTO J. MALMBERG.

marknadshallar, kylhus med mera efter ritningar av arkitekten Gustaf Wickman. Området har sedan växt och förändrats men flera av de ursprungliga byggnaderna finns kvar.

Enskede trädgårdsstad söder om Slakthusområdet började byggas 1908. Stadsplanen var ett försök att skapa en ny stadstyp som inte hade några föregångare i Sverige, en välplanerad trädgårdsförstad för "vanligt folk". Planarkitekten Per Olof Hallmans förebilder var inte bara de samtida trädgårdsstäderna i England utan också den tyska medeltidsstaden, ett intresse som låg i tiden.

Skogskyrkogården på andra sidan Nynäsvägen invigdes 1920 och var en begravningsplats av ett nytt slag där naturen blev en viktig del av utformningen. Skogskyrkogårdens rakvuxna furor är världsberömda och ett resultat av familjen Odelbergs framsynta skogsbruk under 1700- och 1800-talet. I övrigt präglas området omkring Enskede gård av villor och radhus i 1920-talsstil, egnahemshus från 1930-, 1940- och 1950-talet och flerbostadshus från 1940-talet.

HISTORIK

Enskede gård har gamla anor och namnet förekommer redan under medeltiden. År 1611 fick gården frälserätt – en slags skattebefrielse – genom privilegiebrev från Gustav II Adolf. Gården förlorade dock skattebefrielsen och 1729 såldes den till riksrådet Gustav Palmfelt som slog ihop Stora Enskede, Lilla Enskede och Bägersta och bildade Enskede gård. Vid den här tiden omtalas gården som säteri, vilket tyder på att den var ståndsmässigt bebyggd. Palmfelt lade ner avsevärda resurser på att ställa i ordning byggnader, trädgårdar och andra planteringar under de dryga 20 år som han innehade gården. Därpå följde ett antal år med olika ägare tills 1781 då Enskede gård köptes av assessorn i bergskollegiet, Herman Odelberg. Släkten Odelberg skulle komma att stanna på gården i mer än 150 år.

Odelbergs mönstergård

Efter Herman Odelbergs död 1783 ärvdes Enskede av hans son Axel. Denne dog 1805, samma år som hans

DETALJ AV ETT SNIDAT TRAPPRÄCKE, TROLIGTVIS FRÅN 1870-TALET.
FOTO J. MALMBERG.

son med samma namn föddes. Axel Odelberg den yngre ärvde alltså gården av sin far redan vid födseln och tillträdde sedan innan han ännu blivit myndig. Hans långa innehav utmärktes av förnyelse både vad gäller byggnader och odlingsverksamhet. Trots att marken bara omfattade omkring 600 hektar blev den en av de mest inkomstbringande i landet. Anläggningen var under denna tid en mönstergård med rykte även utanför Sveriges gränser.

Kring mitten av 1800-talet var Enskede gård en av områdets största arbetsplatser och där bodde 18 statarfamiljer i byggnader som tillhörde gården. Utöver boningshusen fanns det inom gårdsmiljön omkring 30 byggnader med olika funktioner, bland annat stallar för oxar och hästar, brygghus, bränneri, smedja, drivhus, källare, vagnslider och redskapsbodar. Norr och öster om mangårdsbyggnaden anlades på 1840-talet en engelsk park, medan trädgården låg väster om den allé som leder upp till gårdsplanen.

Gården under 1900-talet

Sonen Theodor Odelberg, övertog förvaltningen av gården 1873 och drev den vidare i sin fars framsynta anda. År 1904 sålde han egendomen till Stockholms stad men bodde kvar här fram till sin död 1938. Under andra världskriget disponerades byggnaden av militären och fick därefter förfalla, men renoverades 1956 och i omkring 30 år var här leksskola och ungdomsgård. Den gamla trädgården blev koloniområde och parken öppnades för allmänheten. Vid mitten 1980-talet skedde ytterligare en större upprustning och byggnaden iordningställdes för konstnärsateljéer.

Huvudbyggnaden uppförs

Det var Axel Odelberg den äldre som 1803 gav murarmästare G. M. Kolmodin i uppdrag att rita en ny manbyggnad på Enskede gård. Två år senare avled Odelberg, men hans änka och deras nyfödde son Axel bodde kvar. Den nya byggnaden var en två våningar hög herrgårdsbyggnad med källare och vind samt frontoner på både östra och västra långsidan. Huset uppfördes i liggtimmer och kläddes med hyvlad panel som enligt en färgundersökning på 1950-talet målades i gul oljefärg.

Enligt 1804 års brandförsäkring inreddes bottenvåningen med en genomgående förstuga, en sal, kök och åtta rum samt ett antal skafferier och förråd. Våningen ovanför hade åtta rum som fortfarande var oinredda och på vinden fanns rum bara på gavlarna. Golven i både rum, förstuga och kök var av bräder och två var målade med oljefärg. Bottenvåningens åtta rum hade papperstapeter och i elva rum fanns ”moderna” kakelugnar.

Drygt 20 år senare gjordes en ny värdering och beskrivning av byggnaden. Här beskrivs bland annat yttertrappan av trä med en plättäckt ”Balcon” med träräcke, buren av fyra svarvade kolonner. Bottenvåningen bestod av ett stort kök, ett skafferi, sju boningsrum med eldstäder samt ett antal smårum och garderober. En ”väl arbetad svängtrappa” ledde till övre våningen med sal och fem rum samt ett antal smårum. I hela huset låg plankgolv av furu, som i de finare rummen var oljemålade. De mer påkostade rummen dekorerades med dyrbara tapeter och bröstpaneler medan man i de enklare utrymmena hade billigare tapeter, mittelbandslister och lägre golvsocklar. Huset värmdes med vitglaserade kakelugnar som i de större rummen var rektangulära och i de mindre runda.

POSTHORNSHANDTAG I MÄSSING FRÅN 1870-TALET. FOTO J. MALMBERG.

En ombyggnad 1873

Kring år 1873 kläddes byggnaden med reveteringsteegel som putsades med kalkbruk och avfärgades i skärt enligt 1950-talets färgundersökning. På östra långsidan byggdes en ny trappa och en veranda med balkong. Vid samma tid tillkom även tillbyggnaden på husets södra kortsida. Den innehöll bland annat källare, förstuga, skafferi och boningsrum med kakelugn. På taket placerades ett tornur som tidigare suttit på huvudbyggnaden. Interiören genomgick också en genomgripande renovering enligt tidens rådande stil. Bottenvåningens förstuga inreddes med nytt golv ”i utsökt kvistfritt furu”, nya takbjälkar, boaseringar och ny trappa med räcke till övervåningen. Flera av rummen fick nya tapeter och golvsocklar och många av innerdörrarna byttes ut, bland annat tillkom tio pardörrar, 34 halvfranska enkeldörrar samt två par så kallade ”självslutna glasdörrar”, det vill säga ett slags svängdörrar.

Under första delen av 1900-talet gjordes troligtvis inga större ombyggnader, förutom att huset i början av seklet försågs med elektriskt ljus, centralvärme och varmvatten. Större ombyggnader och upprustningar skedde sedan på 1950- och 1980-talet.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Huvudbyggnaden på Enskede gård är ett tvåvåningshus med källare och inredd vind samt frontespiser på västra och östra långsidorna. Sockeln är av natursten och fasaderna är reveterade och avfärgade i vitt med grå hörnlisener. Fönstren är brunmålade med grå profilerade omfattningar av trä. På botten- och vindsvåningen är fönstren 4-delade medan mellanvåningens är 6-delade med korsformad mittpost.

Västra långsidan har en öppen entréveranda med balustraderäcke och kolonner samt en ovanpåliggande balkong. Entrépartiet på husets östra sida utgörs av en dubbelsidig stentrappa med svart smidesräcke och en brunmålade pardörr. Södra gaveln har en utbyggnad i två våningar med ovanpåliggande plåtklädd altan med svart smidesräcke och tornur.

Interiör

Den stora förstugan på bottenvåningen nås från både huvudentrén på husets västra sida och från den tidigare parkentrén på östra sidan. Större delen av inredningen är troligtvis från ombyggnaden i slutet av 1800-talet och ger uttryck för periodens nya

stilideal med mörkbetsade träarbeten och ett formspråk med inspiration från naturen. Fönsternischerna mot väster har träbänkar och snidade omfattningar. Två stenkolonner med dekorerade kapitäl står mitt i rummet. Den ena flankerar en murad öppen spis med stenomfattning. Övriga rum i bottenvåningen är ombyggda vid ett flertal tillfällen under 1900-talet. De enda spår som finns kvar från äldre tid är halvfranska dörrar med så kallade posthornshandtag, troligtvis från renoveringen på 1870-talet.

Vissa av rummen på övervåningen, bland annat

”herrns sovrum” och salen, har sengustavianska taklister i stuck, troligtvis från byggnadsåret 1803, och bröstpaneler från samma tid. I ”herrns sovrum” finns en alkov inramad av två träkolonner med kannelyrer, kapitäl och ovanpåliggande fris. Dörrsnickerier och dörrbeslag är troligtvis från 1870-talet, bland annat pardörrarna till salen. En målad trätrappa går från övervåningen till den inredda vinden. Även här finns några halvfranska spegeldörrar med posthornshandtag från 1870-talet. Den övre vinden har två små inredda rum på norra gaveln.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVAND E HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.